

INTERNATIONAL

JOURNAL of HUMAN STUDIES

ULUSLARARASI İNSAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ

ISSN: 2636-8641

Cilt/VOLUME 1

Sayı/ISSUE 2

Yıl/YEAR: 2018

Gönderim: 07-09-2018 – Kabul: 12-11-2018

To Examine the Transformation of Mourning to Protest: The Case of Saturday Mothers Movement

Yasın Protestoya Dönüşümünü İncelemek: Cumartesi Anneleri Hareketi Örneği

Ayşem SEZER ŞANLI*

Abstract

Mourning emerges as a social process that separates properly the relatives of disappeared people from their loss. Under normal conditions, mourning is a reasonable way to say farewell to someone. However, the fact that the loss is a result of a traumatic event causes the mourning not to be held in a usual way. The pain created by the trauma of loss and the anger triggered by this pain usually lead to the birth of a social movement. The case of Saturday Mothers Movement illustrates a mourning which held in unusual ways. In this context, as a life that has been illegitimized and excluded from legal protection, loss has caused public mourning which can not be held by families of disappeared to become a driving force for a social struggle. The relatives of the disappeared people as lives established during the mourning process,

Öz

Yas, kaybın yakınlarını kayıptan sağlıklı bir şekilde ayıran bireysel ve toplumsal bir süreç olarak ortaya çıkar. Olağan koşullarda yas, kişinin sevdikleriyle vedalaşmasının makul bir yoludur. Ancak, kaybın travmatik bir olay sonucunda gerçekleşmesi yasın olağan şekilde tutulamamasına neden olur. Kaybın travmasının yarattığı acı ve bu acının tetiklediği öfke ise, bir toplumsal mücadelenin doğmasına yol açabilir. Cumartesi Anneleri Hareketi örneği, olağan olmayan yollarla tutulan bir yası örneklemektedir. Bu bağlamda, gayri meşrulaştırılan ve hukuki korumanın dışına çıkarılan hayatlar olarak kayıplar, kayıp ailelerinde tutulamayan yasın bir toplumsal mücadelenin itici gücü haline gelmesine neden olmuştur. Yas boyunca kurulan hayatlar olarak kayıp yakınları, 1990'lı yıllarda başlayıp günümüze kadar süren bir sivil itaatsizlik

*Ayşem Sezer Şanlı, Arş. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aysemsezer@gmail.com, Orcid: 0000-0002-9954-4811

socialized their mourning with a civil disobedience movement that started from the 90's to the day. In this process, they reveal that the individual trauma is at the core of a social issue. The Saturday Mothers Movement began with a movement of relatives of disappeared people and evolved into a human rights movement in the process is also Turkey's long-term civil disobedience movement. The sit-ins that began on May 27, 1995 and went on today seem to be a social struggle in which relatives of disappeared turned into human rights activists. During this process, activists have been tried to restore the respect of all disappeared people. In this process, the relatives of the disappeared people turn into social actors as protesters. From this point of view, this study discusses the basic dynamics of this social struggle, its individual and social outcomes and finally the basic stages of the transition of a mourning to a protest movement.

hareketi ile yaslarını toplumsallaştırmışlardır. Bu süreçte, bireysel bir travmanın özünde toplumsal bir meseleye işaret ettiğini ortaya koymaktadırlar. Cumartesi Anneleri Hareketi, bir yastan yola çıkarak kayıp yakınları hareketi olarak başlayıp süreç içerisinde bir insan hakları hareketine evrilen; Türkiye'nin en uzun erimli sivil itaatsizlik hareketidir. 27 Mayıs 1995'te başlayıp günümüze kadar süren oturma eylemleri, kayıp yakınlarının insan hakları aktivistlerine dönüştüğü bir toplumsal mücadeleyi nitelemektedir. Bu süre boyunca, kayıplara yitirdikleri itibar yeniden kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte, kayıp yakınları protestocular olarak toplumsal aktörlere dönüşmektedirler. Çalışma buradan yola çıkarak, bu toplumsal mücadelenin temel dinamiklerini, sürecin bireysel ve toplumsal çıktılarını ve bir yasın protesto hareketine dönüşümünün temel aşamalarını tartışmaktadır.

Keywords: *Mourning, Protest, Social Movement, Enforced Disappearance, Saturday Mothers*

Anahtar Kelimeler: *Yas, Protesto, Toplumsal Hareket, Zorla Kaybedilme, Cumartesi Anneleri*

Giriş

Yas, olağan şartlarda kaybedilen kişi ve onun yakınlarının arasında gerçekleşen bir toplumsal iletişim hali olarak yaşanır. Kaybedilen kişinin yaşamı, toplumsal ve politik koşullar altında meşru olarak görülmediğinde ise, kaybın yasını tutmak fiilen mümkün olmamaktadır. Bu çalışmada yola çıkılan örnek üzerinden düşünüldüğünde, "kayıp/kaybedilen" kişinin bir mezarı olmadığından, yakınlarının ondan kendisini sağlıklı bir şekilde ayırması olanaksız hale gelmektedir. Bir yas ritüeli olarak taziyenin gerçekleşmemesi, taziye aracılığı ile ölüme şahit tutulamaması ve ölü bedeninin içine yerleştirileceği mekânsal varoluş olarak mezarın yokluğu yasın olağan bir şekilde gerçekleşmesinin önünde engel

oluşturmaktadır. İktidar tarafından hukuki koruma alanının dışına çıkarılan gayri meşru hayatlar olarak zorla kaybedilenler, kamusal ve aleni bir yasın parçası olamamaktadırlar.

Zorla kaybedilme pratiği, travmatik bir ana karşılık gelerek bir gerçeklik olarak içerisine yerleştiği hayatları tarumar etmektedir. İnsan hakları ihlallerinden kaynaklanan tüm hakikatler gibi, zorla kaybedilme de travmatik bir hakikate karşılık gelmektedir. Psikiyatr Cem Kaptanoğlu (2012, s. 253), travmayı ve yaşamlar üzerinde etkisini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Kişinin hayata yönelimini, kendine, dünyaya, geleceğe, çevreye dair bütün algı, yaşantı ve değerlendirmelerini yeniden ele almasını gerektiren bir yaşantıdır travma.” Zorla kaybedilme, kayıp yakınlarında kamusal bir yas tutma hakkının ellerinden alındığı duygusu yaratmaktadır. Kayıplarının yasını açıkça tutmaları için uygun araçlardan mahrum olan kayıp yakınları, içinde oldukları travmatik acı ve öfkeyi dışa vurma ihtiyacı hissetmektedirler. Protesto, tam bu noktada kayıp yakınlarına öfkelerini uygun bir şekilde ve kamusal yollarla ifade etmeleri için bir araç sağlamaktadır. Kolektif eylemin özgün bir biçimine işaret eden protesto, Karl Opp’un (2009, s. 35) ifadesiyle:

“Bir yanlışlık ya da adaletsizlik karşısında gösterilen bir inanç, hoşnutsuzluk ya da memnuniyetsizlik ifade eden politik bir eylem” olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, Cumartesi Anneleri olarak adlandırılan kayıp yakınlarının bir araya gelerek; kayıplarının hem akıbetlerini öğrenmeye çalıştıkları hem de onları kamusal yasın bir parçası haline getirdikleri bir protesto eylemi ortaya koydukları söylenebilir.

Her Cumartesi saat 12.00’da Galatasaray Meydanı’nda sivil itaatsiz bir oturma eylemi gerçekleştiren kayıp aileleri ve onlara destek olan insan hakları aktivistleri, zorla kaybedilme hakikatini Türkiye’nin politik ve toplumsal gündeminde tutmayı başarmışlardır. Bireysel bir acının kamusal bir hakikati inşa ettiği bu protesto sürecinde, Cumartesi Anneleri Hareketi Türkiye’nin en uzun süren sivil itaatsizlik eylemi haline gelmiştir. Buna ek olarak, kayıplar gerçekliği toplumsal bellekte yer edinen önemli bir insan hakkı ihlali olarak güncel kılınmıştır. Bu çalışmada, bireysel bir yasın kamusal bir mücadeleye dönüşme süreci ve protestonun dinamiklerinin bu süreç içerisinde nasıl ele alındığı araştırma konusu edilmektedir. Buradan hareketle, çalışma dört ana bölümde yapılandırılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, bir insan hakkı ihlali olarak zorla kaybetme pratiği ve Türkiye’deki uygulaması ele alınacaktır. İkinci bölümde, bu insan hakkı ihlaline maruz kalan kayıp yakınlarının yaşadığı travma ve bu yasla yüzleşme süreçleri değerlendirilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, acının öfkeye, yasın kolektif eyleme dönüştüğü protestonun inşası ve Cumartesi Anneleri hareketinin toplumsallaşma süreci tartışılacaktır. Çalışmanın son bölümünde ise, hareketin bir bellek çalışması olarak önemi değerlendirilmektedir.

Bir İnsan Hakkı İhlali Olarak Zorla Kaybetme Pratiği

Zorla kaybetme, uluslararası literatürde “enforced/involuntary disappearance” olarak ifade edilirken; Türkiye’de bu fiil için kayıp ya da gözaltında kayıp kavramları kullanılmaktadır. Zorla kaybetmeyi en geniş biçimde tanımlayan metin olan “Birleşmiş Milletler Herkesin Zorla Kaybetmelere Göre Korunması Sözleşmesi¹”ne göre kaybetme eylemi,

¹Sözleşme tam metni için ayrıca bkz: <http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/butun-kisilerin-zorla-kaybedilmeden-korunmasına-dair-uluslararası-sozlesme.pdf>

“... devlet görevlilerinin ya da devletin yetkilendirmesi, desteği veya göz yummasıyla hareket eden kişilerin ya da kişi gruplarının gözaltına alma, tutuklama, kaçırma ya da diğer herhangi bir biçimde özgürlükten yoksun bırakmayı kabul etmenin reddedilmesi veya kaybedilen kişinin akıbetinin ya da nerede olduğunun gizlenmesiyle, hukukun koruması dışına çıkarması...” olarak tanımlanmaktadır.

Zorla kaybetme pratiğinin tarihçesine bakıldığında, Nazi rejimi tarafından uygulamaya konulan “Gece ve Sis Kararnamesi” uyarınca sistemin muhalif olarak gördüğü kişilere yönelik hayata geçirildiği görülmektedir. 1960’lardan sonra ise Brezilya, Şili, Arjantin başta olmak üzere pek çok Latin Amerika ülkesinde muhalifleri susturmak maksadıyla zorla kaybetme pratiğine başvurulmuştur (Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi Raporu, 2013, s. 16). Türkiye’de ilk olarak zorla kaybetme yönündeki iddialar ile 12 Eylül 1980 darbesi döneminde karşılaşılmaktadır. 90’lı yıllar ise, kaybetme iddialarının özellikle Türkiye’nin Güneydoğusunda sıklıkla gündeme geldiği bir döneme karşılık gelmektedir. Bu dönemde kaybetmeyle birlikte işkence, faili meçhul infaz, köy yakma gibi farklı politik şiddet pratikleri de kamuoyunun gündemine gelmiştir (Göral, 2016, s. 118). O dönem, Güneydoğu’da yaşanan şiddet pratiğine maruz kaldığını iddia eden insanlardan olan Bahar, kendi deneyimini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Önceden Diyarbakır’ın bir ilçesi olan Lice’de yaşıyorduk. Köyümüz yakıldıktan sonra, 1993 yılında İstanbul’a göç etmek zorunda kaldık. Geldikten bir yıl sonra da, babam İstanbul’da kaybedildi” (Bahar, Sekreter, 34).²

Zorla kaybetme pratiğinin hedef aldığı kişilerin özelliklerine bakıldığında, kaybetmeler hususunda Türkçe yazılan ilk akademik çalışmalardan olan makalesinde, Gökçen Alpkaya’nın üçlü bir sınıflandırma yaptığını görmekteyiz. Buna göre, kaybedilenlerin arasında ilk grupta silahlı mücadele yürüten sol örgütlerin militanları oldukları iddia edilen kişiler bulunmaktadır. İkinci grupta, kentlerde yaşayan ve çoğunlukla “Halkın Emek Partisi” ve devamcısı partilerin yöneticileri, “Özgür Gündem” gazetesi çalışanları, sendikacılar ve hak savunucularından oluşan yerel politik önderler konumundaki Kürtler ve son olarak ise, OHAL³ bölgesinde yaşayan tüm Kürtler yer almaktadır (Alpkaya, 1995, s. 45). İnsan Hakları İzleme Örgütü, 1993 yılında Güneydoğu’da yaşanan hak ihlallerine yönelik bir çalışma yapmıştır. Yayınlanan raporlarda, bölgedeki faili meçhul cinayetler, köy yakmalar, göçe zorlama, işkence, şüpheli ölümler ve zorla kaybetmeler gibi politik şiddet biçimlerine dikkat çekilmiştir (Human Rights Watch Report, 1993, s. 6). Dolayısıyla, zorla kaybetmeler konusunda özellikle Güneydoğu’da yer alan iller öne çıkmaktadır. Ali Yılmaz (2015, s. 306), Güneydoğu illerinde zorla kaybetmelerin asker, itirafçı ve koruculardan oluşan birliklerce uygulandığını ifade etmektedir.

²Bu makalede alıntılanan ifadeler, 2018 yılında tarafımdan savunulan, “Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Mübalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora tezi kapsamında elde edilen mülakat verilerinden derlenmiştir. Tez çalışmasında olduğu gibi bu makalede de, mülakata katılan görüşmecilerin gerçek isimleri değil, kod adları kullanılmıştır.

³İlk olarak, 1978 yılında Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim uygulamalarının devamı niteliğinde olarak, 1987 yılında dönemin Başbakanı Turgut Özal yönetiminde OHAL ilan edilmiş, Güneydoğu Anadolu’da bulunan Diyarbakır, Bingöl, Elazığ, Van, Mardin, Tunceli, Siirt, Hakkâri illerinde uygulanmış ve 1990’da Batman ve Şırnak da bu illere dâhil edilmiştir. Son olarak, 1994 yılında Bitlis’te de OHAL koşullarına geçilmiştir. Bu uygulamalar 2002 yılına kadar sürmüştür; 2002 yılının Kasım ayında ise fiilen OHAL dönemi sona ermiştir.

Zorla kaybetme, 1990'larda sistematik bir hak ihlali olarak görünürlük kazanmakla birlikte, spesifik bir suç olarak bilinmemektedir. Bu konuda yapılan akademik çalışmaların azlığı da duruma eklenince, zorla kaybetmelerin kamuoyunda görünürlük kazanması için birkaç somut olayın gündeme gelmesi ve aciliyet oluşturması gerekmiştir. Bu alanda çalışan insan hakları aktivistlerinden Seher'in⁴ ifadeleri, zorla kaybetme suçunun nasıl algılandığını göstermesi açısından açıklayıcıdır:

"İnsan hakları alanında çalışanlar olarak bizler de kaybetme suçunun yabancıydık aslında. Mesela ben iyi bir edebiyat okuruyum ve iyi bir Sabahattin Ali okuruyum. Ben Sabahattin Ali'nin aslında gerçek bir kayıp vakası olduğunu bilmiyordum. Resmi tarihin anlattığı biçimde biliyordum, oysa MİT tarafından sınırдан geçirileceği iddiasıyla götürülmüş, Kırklareli Emniyeti'nde işkence görmüş, işkencede öldürülmüş ve bedeni yok edilmiş, hala mezarı yok. Yani tipik bir gözaltında kaybedilme vakası. O zamana kadar insan hakları üzerine çalışan kişiler bile bunu bilmiyordu mesela. Bildiğimiz yalnızca Kosta Gavras'ın Kayıp filminden ibaretti. Kalemlerin Gecesi ve Kayıp filmlerini izlemiştik. Ama Türkiye'de de böyle şeyler olabileceğini açıkçası ben bilmiyordum. Türkiye'de gözaltında kaybetme suçu spesifik bir suç olarak bilinmiyordu" (Seher, Ekonomist, 55).

Zorla kaybetme pratiğinde, bu konudaki deneyimlerini aktaranların gözünden, devletin kayıp ailelerine karşı geliştirdiği varsayılan birtakım stratejiler öne çıkmaktadır. Kayıp ailelerine göre ilk olarak, kaybetme edimi inkâr edilmektedir. Kayıplarını karakollarda, emniyet müdürlüklerinde arayan ailelerin belirttiği üzere, en sık karşılaşılan yanıtlar, "bizde yok", "öyle biri hiç gözaltına alınmamış" gibi cümleler olmuştur (Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi Raporu, 2013, s. 40). İkinci olarak uygulandığı öne sürülen strateji ise, gözdağı ve tehdittir. Kayıplarını arayan kişiler sıklıkla "seni de kaybederiz" cümlesiyle karşılaşmaktadırlar (Alpkaya, 1995, s. 57). Kayıp yakını Berfin'in aşağıdaki ifadeleri, bu duruma bir örnek oluşturmaktadır:

"Benim amcam, 1993 yılında Siverek'te kaybedildi. Diğer amcam olsun babam olsun bütün aile çok aradık amcamı. Devletin bütün birimlerine başvurduk. Amcamı çok arayıp sorduğu için babamı da tehdit etmeye başladılar. Böyle aramaya devam edersen seni de kaybederiz dediler. Bölgedeki baskıdan dolayı biz de İstanbul'a göç etmek zorunda kaldık" (Şebnem, Stajyer Avukat, 23).

Son olarak uygulandığı öne sürülen strateji ise, karşı suçlama ya da kriminalize etme olarak ifade edilebilir. Kayıp ailelerinin görüşüne göre, kaybedilenlerin sıklıkla PKK üyesi ya da sempatizanı olmakla suçlanmaları kaybetme fiilinin uygulanabilmesini kolaylaştırmaktadır. Kayıpların kimlikleri üzerinden yapılan kriminalize etme edimi, kaybedilme vakalarında sıklıkla uygulanmaktadır (Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi Raporu, 2013, s. 40). Kayıp yakını olan İnci, kaybetme suçunun ve kriminalize etmenin insan hakları açısından niteliğini şu sözleriyle değerlendirmektedir:

"Devletin güvencesi altında bu insanlar, bir suç işlemişse sizin koyduğunuz yasalar var ve bu yasalar çerçevesinde bu insanı yargıyorsunuz. Cezası neyse verirsiniz, o da cezasını çeker. O da böyle yapmasaydı, denecek bir laf değil bu. Yani burada, bu bunu yapmış devlet daba kötüsünü yapmış. Devlet suç işlemiş. Kendi gözetimi altında olan kişiyi katletmiş. Devlet insanlık suçu işlemiş. Devlet bunu söylerse kendi koyduğu yasalarla, kendisiyle çelişiyor demektir. Ne olursa olsun Kürt, Türk, Çerkez, Laz, Ermeni, nüfus cüzdanında T.C. yazan herkes senin güvencen altındadır, kaybedemezsin" (İnci, Emekli Öğretmen, 62).

⁴Cumartesi Anneleri Hareketi, kayıp yakınları ve kaybı bulunmayan ancak harekete destek veren insan hakları aktivistlerinin birlikte örgütlediği bir protesto hareketidir. Bu çalışmada, hareketi birlikte örgütleyen kayıp yakınlarının ve aktivistlerin görüşlerine yer verilmektedir.

Son olarak, zorla kaybedilenlerin sayısına bakıldığında bu konuda çalışan insan hakları örgütlerinin bir çalışması olduğundan söz edilebilir. İnsan hakları aktivisti Tahir Elçi (2009, s. 96), verilerdeki farklılıkların ve resmi bir veri olmamasının devletin bu suçu kabul etmemesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi'nin verilerine göre, Türkiye'de toplam 1353 kişi kaybedilmiştir.

Tablo 1: *Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi'ne Göre Kaybedilenlerin Sayısının Yıllara Göre Dağılımı*

Tarih	Kayıp Sayısı
1980-1990	33
1991	18
1992	22
1993	103
1994	518
1995	232
1996	170
1997	94
1998	50
1999	76
2000 Sonrası	33
Tarihi Bilinmiyor	4
Toplam	1353

Kaynak: Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi Raporu, 2013, s. 96.

Kaybetmelerin en yoğun yaşandığı iller ise Diyarbakır, Şırnak, Mardin, Batman, İstanbul, Hakkâri, Tunceli, Adana, Şanlıurfa ve Bitlis olarak sıralanabilir (Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi Raporu, 2013, s. 27). Tablo'da görüldüğü üzere, zorla kaybedilenlerin sayısı, 1994 yılında en üst seviyeye ulaşmıştır. 1995 yılında ise, kayıplarını aramak için yola çıkan Cumartesi Anneleri kolektif eylemlerine başlamışlardır ve bu tarihten sonra yıldan yıla kayıpların sayısında azalma olduğu görülmektedir. Kayıp yakınlarının ve insan hakları aktivistlerinin birlikte inşa ettiği toplumsal mücadele, süreç içerisinde bu şiddet pratiğinin terk edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, bir sonraki başlıkta kayıp yakınları ve ailelerin mücadeleye angaje olmasının itici gücü olarak kaybedilme sürecinde yaşadıkları yas olgusu ele alınacaktır.

Öfke, Yas ve Kolektif Eylem: “Kemiklerini İstiyorum”

Kaybedilme suçunun en çok etkilediği kayıp yakınları, en tabii hak olan yas tutma için bir mücadele verilmesi gerektiğini göstermektedirler. Burcu Şentürk (2012, s. 2), politik şiddet ve yas üzerine çalışmasında, bazılarının yasının daha az tutulduğunu ve bazı insanların ölümünün var olan şiddetin sorgulanmasına yol açmadığını belirtmektedir. Şentürk (2012, s. 2), “bazılarının” yaşamının nasıl değersizleştirildiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bazıları, çeşit çeşittir aslında; kimisi ölmeyi de öldürülmeyi de hak eder. Kimisinin öldürüldüğünü duyurmak bile bir cesaret meselesidir, kimisinin de ölümü üzüntü vericidir ama unutulur gider.”

İtalyan düşünür Giorgio Agamben (2013, s. 40), iktidarın kendi tahakkümünü sağlamlaştırmak amacıyla bazı bedenleri “çıplak hayatlar” haline getirdiğini ve hukuki koruma alanının dışına çıkardığını belirtmektedir. Bu çıplak hayatlar, hukuk ve yaşam arasındaki bir boşluğa yerleşmekte ve her türlü mevcudiyetin dışında yer almaktadırlar. “Bazıları” ve “çıplak hayatlar”dan yola çıkıldığında, bu çalışmada, kaybedilenlerin “çıplak hayatlar” olarak olağan yasın konusu olmaktan çıkarıldıkları ifade edilebilir.

Uzman psikolog Oktay Şılar (2013, para. 7), faili meçhul kayıplarda yas sürecinin farklı şekilde deneyimlendiğini belirtmektedir. Buna göre,

“... yas ritüellerinin gerçekleşmediği, acıyı hafifletici son görevlerin yerine getirilemediği ve buna eşlik eden dayanışmanın yaşanmadığı bir durum vardır.” Buradan bakıldığında, mezarın ve taziye gibi ritüellerin yokluğu yasın tutulmasını engellemektedir. Özellikle ölü bedeninin ve o bedeninin içine yerleştirileceği mekânın yokluğu yası tutması gereken ailelerin ve yakınların sembolik evreninde büyük bir yırtık oluşturmakta ve ağır bir travmaya işaret etmektedir.

Travma, kayıp yakınlarının içinde bulunduğu klinik tabloya işaret etmekle birlikte, kamusal-toplumsal çerçeveyi şekillendirmesi bakımından da önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Psikiyatrist Erdoğan Özmen (2017, s. 225) travmayı,

“...en geniş anlamıyla dışsal bir uyarana ile öznenin bu uyarana hâkim olma ve onu anlama yetersizliği arasındaki bir karşılaşmadan kaynaklanan temel bir altüst oluş” olarak değerlendirmektedir. Sosyal antropolog Ivana Macek (2014, s. 4) ise travmayı,

“...bireyin içsel dünyasında bütünleşemediği ve baş edemediği, kahredici ve duygusal olarak karşı konulamaz bir deneyim” olarak açıklar. Zorla kaybedilme, kayıp yakınlarında büyük bir altüst oluş yaratmakta ve olağan hayatın akışında bir boşluğa yerleşmektedir. Öyle ki, bu travmanın yaşanmasından sonra, travmaya maruz kalan insanlar için hayat hiçbir şekilde eskisi gibi olamamaktadır. Travma, hayatın olağan akışında bir kesintiye neden olmaktadır. Cumartesi Annelerinden Hadiye, kaybedilme üzerine düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Benim aklıma hiç gelmedi benim oğluma bir şey olur, polisler çocuğuma bir şey yapar. Bana göre en emniyetli yer karakoldu. Ben avukatla birlikte oğlumu götürdüm teslim ettim, oğlum da hiç gitmek istemedi. Ama polisler bana, gelsin bir ifade versin yaptığı öyle çok büyük bir suç değil, hapis cezası da yok, ifadeyi alalım kurtulsun dediler. Ben de zorla götürdüm, elimle teslim ettim oğlumu. Oğlum keşke 3-5 yıl ceza alsaydı, yatıp çıksaydı; devlet 22 yıldır cezayı bana verdi. Oğlumun politik bir yanı yoktu. Ama ne fark eder, onu benden devlet aldı” (Hadiye, Ev Kadını, 71).

İfadelerden yola çıkıldığında, “devlet 22 yıldır cezayı bana verdi” cümlesi, aslında travmanın kayıp yakınlarının hayatında nasıl yerleşik hale geldiğini açık şekilde göstermektedir. Kayıp yakınlarının tutulamayan yas sürecinde yaşadıkları travmatizasyonu örneklemek açısından, kayıp yakını Fahriye'nin aşağıdaki ifadeleri dikkat çekicidir:

“Ben gençliğimi yaşamadım ya, hiç yaşayamadım. Eller güliüp oynarken ben evde ağlardım. İnsanların iyi günlerinde de güldüm onlar için, yanlarında oldum. Ama eve geldiğimde rahatsız oluyorum. Ben böyle bir abimi kaybetmişim, bana gülmek yakışmıyor diyorum. Yani o kadar hayatımızı bitirdiler bizim. Eller güllük

gülistanlık biz böyle. Ben başıma beyaz bir yazma örttüğümde rahatsız oluyorum, çünkü bu benim simgem değil, yasım var benim” (Fabriye, Ev Kadını, 50).

İfadelerden anlaşılacağı üzere yas, kaybedilmenin öğrenilmesinden sonra hayatın içerisinde olağan bir durum haline gelmekte ve hayatın yeni bir şekil almasına yol açmaktadır. Kayıp yakınları, olayın ilk şokunu acı ve öfke duygusunun baskın olduğu şekilde deneyimlemekte; daha sonraki süreçte ise cesaret duygusunun baskın çıkmasıyla bireysel acıyı toplumsal hale getirmenin mücadelesini vermektedirler. Özmen’e göre (2017, s. 44),

“...kamusal yas, hem bireysel yasın/kederin bir ifadeye kavuşmasını hem de her bir bireyin kendi özgül kayıplarını ve kederlerini yeniden anlamlı kılmayı sağlayan bir çerçeve işlevi görür.” Kamusal yası imkânli hale getiren protesto, işte bu çerçevenin içini dolduran eylem olarak kayıpların toplumsal bir mesele olarak gündeme gelmesini sağlayan temel unsurdur. Yasın toplumsallaşması, yas tutanların hem kendi haysiyetlerine hem de yası tutulmanın/kaybın haysiyetine sahip çıkma çabasıdır. Bununla birlikte, her yas bir şahit tutmayı gerekli kıldığından Cumartesi Anneleri Hareketi içinde yer alan kayıp yakınları kolektif eylemler yoluyla birbirlerinin kaybına şahit olmaktadır. Böylelikle, kayıplar ötekiler tarafından da tanınmakta ve kaybedilme olgusu bir toplumsal gerçeklik kazanmaktadır (Özmen, 2017, s. 156).

Kayıpların gerçeklik kazanmasında en önemli aşamalardan biri mezar talebidir. Kayıp yakınlarının sıklıkla ifade ettiği, “kemiklerini istiyorum” cümlesi, aslında ölümü sembolize eden ölü bedene kavuşma ve olağan bir yası başlatabilme istediğinden ileri gelmektedir. Ölü bedeninin olmayışı, tutulamayan yas sürecini somut olarak ortaya koymaktadır. İnsan hakları aktivisti Umut, tutulamayan yas durumunu şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Gözaltında kaybedilme vakası, insan hakları mücadelesinin en önemli noktalarından biridir. Çünkü birincisi bir kişinin gözaltında kaybedildiğinin kanıtlanması, ikincisi de devletin güvenlik güçleri tarafından kaybedildiğinin kanıtlanması bitmeyen bir yasın takibidir aynı zamanda. Kaybedilen kişi hiçbir zaman bulunmadığı için hem doğrudan kendisinin hem de yakınlarının ve doğal olarak etki alanına giren insan hakları savunucularının da gündeminde olan, sürekli bir acının tekrarlandığı arama süreciyle birlikte bitmeyen bir yas sürecidir aynı zamanda. Zaman zaman öyle trajikomik şeyler yaşıyoruz ki, mesela askere çağırılıyor kaybedilen kişi. Her seferinde sosyal hayatla iletişim anında yok kabul edilmediği için var da kabul edilemeyeceği için sürekli etki alanımıza giren bir durum oluyor kayıplar. Kayıp kişi ölü sayılmıyor resmi olarak, kütiükten de düşülmüyor. Eğer kaybedilen kişinin cesedi bulunursa belki durum değişiyor” (Umut, Vakıf Çalışanı-Eğitimci, 58).

İfadelerden anlaşılacağı üzere, ölü bedeninin bulunamayışı kayıp yakınları açısından kabul edilemeyecek bir durumdur. İnsan hakları aktivisti Aylin, kayıpların ölü olarak kabul edilmeyişini şu şekilde yorumlamaktadır:

“Bir mezar sahibi olmamak, bir kaybı olmak düşününce çok zorlandığım bir şey. Bir yerde bir gün gelecek umudu var, ancak yılları alan bir süreç, ancak akıbetini bilmemek de var. Ölümle yaşam arasında bir yerde duruyor kayıp. Bir gün kayıplardan birinin eşi ile sohbet ederken bana şunu anlattı ve ben çok etkilendim. Kendisi şu an 50’li yaşlarında. Eylemde eşine ait taşıdığı fotoğraf ise, eşinin 20’li yaşlarda kaybedildiği döneme

ait bir fotoğrafı. Bir gün biri yanına gelip oğlunuz mu demiş. Kayıplar, ölümler yaşanmıyor çünkü. Kayıp yakını olmak çok zor gerçekten” (Aylin, Kamu Çalışanı, 51).

Görüldüğü gibi kayıpların ne yaşayan ne de ölü olarak görülememesi, kayıp yakınlarının yaşamlarını iki arada sürdürmelerine neden olmaktadır. Mezarlık ise, ölü'nün uğurlanma sürecinde bir mekânsal temsiliyet barındırdığından; ölüyü mezarın içine yerleştirememesi yasın sonsuza kadar sürmesine sebebiyet vermektedir. İnsan hakları aktivisti Işık, ölümlerle yaşam arasındaki arafta kalma halini, şu sözleriyle açıklamaktadır:

“Bir gün kayıplarının gelmesini bekliyorlar, onu umut ediyorlar. 22 yıldır bu duygularla yaşıyorlar bu insanlar. Bu endişe ve arada kalma haliyle. Mesela, mezarları olanlar var. Mezarı bulununlar mesela bunu kabul etmek istemeyebilir, çünkü öldüğü kesinleşmiş oluyor, umudu bitiyor onun. Kötünün içindeki iyiyi arama hissi kayboluyor artık. Mezarı olmayanlar ise, doğası gereği ölümlerle yüzleşemiyor, ölüm olgusunu kabullenemiyor ve yası bitmiyor. Her iki durum da çok kötü gerçekten” (Işık, Bilgisayar Mühendisi, 30).

İşte bu arada kalma halinden kurtulmak ve olağan yaşantısına devam etmek isteyen kayıp yakınları, ısrarla kayıplarının cesetlerinin bulunmasını; yani kemiklerini talep etmektedirler. Kayıp annelerinden biri olan Elmas Eren, çocuğunun bir mezarının olmayışı ile ilgili duygularını şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir tanıdığım çocuğu gözaltında öldürüldü; ama mezarı var. Gidiyorlar, çiçekler bırakıyorlar. Onunla konuşuyorlar. Evladımın mezarı bile yok. Siz bu duyguyu bilir misiniz? Buna dayanacak bir ana tanyor musunuz? Buna dayanacak bir yürek bulabilir misiniz? Evladımı arıyorum. Ona ne olduğunu öğrenmek istiyorum. Öldürüldüyse mezarını bilmek istiyorum. Mezarına gidip çiçekler bırakmak istiyorum. Ben anayım, biç olmazsa bana bunu yasaklamasınlar. Bana bunu yasaklayamazlar” (Aktaran: İstanbullu, 1986, s. 21).

Eren'e benzer biçimde, kayıp yakını Berfin, mezarsızlığın kaybedilme açısından önemine şu sözleriyle işaret etmektedir:

“Ben dedemin devlet tarafından alındığını, götürüldüğünü ve benden kopartıldığını biliyorum. İnsanlar bazen bir şeyleri kayb olduğunda kimin sorumlu olduğunu bilmezler. Bu insan için geçerli olabilir. Ama bizim eylemimizde devlet tarafından kaybedilen insanlar söz konusu ve biz onların akabetlerini öğrenmeye çalışıyoruz. Bana sordukları zaman insanlar, ben dedemi kaybettim diyorlar nasıl kaybettin diyorlar, şaşırıyorlar. Bu kabul edilemeyecek bir acı, devlet tarafından kaybedilmesi özellikle. Ölse, Allah'ın rahmeti deriz, bir Fatıha okuruz taziyemizi kurarız. Ama biz ne taziyeye kurabildik ne de acımızı yaşayabildik. Yasamızı tutamadık. Kuran okuyamadık. Babaannemize okuduk mesela, dedemizin de duasını okumak istiyoruz, her sene mezarında onu anmak istiyoruz. Buna çok üzülüyoruz. Bizim mesela acaba bir gün çıkar gelir mi diye bir umudumuz yok, çünkü öldüğünü gören ve bize anlatan insanlar vardı. Biz o nedenle kemiklerini bulmak için çabaladık. Yani bizim hem mezarımız yok hem de yaşıyor umudumuz yok. Biz sadece dedemin bir kefeni olsun kemiklerini yakayıp bir mezara koyalım ve duamızı okuyalım diye uğraşıyoruz” (Berfin, Öğrenci, 22).

Kayıp yakınları, kayıplarının kemiklerini bulmak istemekte ve onları bir mezarlık içerisine yerleştirerek acılarını bir nebze olsun dindirebileceklerine inanmaktadırlar. Zorla kaybedilme pratiğinde, mezar meselesi iki farklı şekilde gündeme gelmektedir. İlk olarak, aileleri tarafından yoğun bir şekilde

aranan insanların cesetleri “Kimsesizler Mezarlığı”nda bulunabilmektedir. Kaybetme suçunu işleyen failler, kaybedilmek istenen kişilerin ölü bedenlerini bu yerlere gömmekte ve ailelere haber vermemektedirler. Kaybedilen kişilerin onları arayan yakınları ve aileleri olmasına rağmen kimsesizler mezarlığına gömülmeleri, kayıp yakınlarında duygusal bir yaralanmaya neden olmaktadır.

İkinci olarak, “toplular mezarlık” meselesi gündeme gelmektedir. Toplu mezarlar, kaybedilen kişilerin işkence edilmiş cesetlerinin gelişigüzel şekilde yerleştirildiği metruk alanlardan oluşmaktadır. Her iki mekânsal varoluş da, ailelerin kayıplarının gizlenmesine ve toplumsal yas sürecinden bireysel yas sürecine geçilememesine yol açmaktadır (Daşlı, 2015, para. 14). Mezarları bulamayan aileler, bu bireysel acılarını “kemiklerini istiyorum” ifadesinde somutlaşan kamusal yasa ve mücadeleye dönüştürmektedirler. Bir sonraki başlıkta, kamusal alanda verilen bu mücadelenin ana dinamikleri ve protestonun talepleri değerlendirilecektir.

Protestonun İnşası: Kayıplar Bulunsun, Akıbetleri Açıklansın, Sorumlular Yargılansın

Zorla kaybetmelere karşı geliştirilen protesto eylemleri, gerek dünyada gerek Türkiye’de insan hakları hareketinin önemli bir parçasını oluştururlar. Türkiye’de kayıp yakınları hareketi, Cumartesi Anneleri adı altında 1990’lı yıllarda kamuoyunda önemli bir gündem oluşturan ve günümüze kadar süren bir hareketi ifade etmektedir.

90’lı yıllarda yakınlarının zorla kaybedildiğini iddia eden aileler, onları aradıkları süre zarfında semt karakollarında, emniyet müdürlüklerinde, adli tıpta sıklıkla karşılaşmaya başlamışlardır. Bu aileler, zamanla kayıplarını bir an önce bulmak için birlikte hareket etmek gerektiğinin bilincine varmışlardır. Protesto eylemlerin örgütlenmesinde ise, 1995 Mayıs’ında Hasan Ocak ve Rıdvan Karakoç’un işkence edilmiş cesetlerinin kimsesizler mezarlığında bulunması önemli bir kırılma yaratmış ve kamuoyunda büyük bir tepki çekmiştir. Ocak ailesinden Melek, Hasan Ocak’ı arayış sürecini şu şekilde aktarmaktadır:

“Hasan kaybedildiğinde 19 yaşındaydım. 21 Mart 1995 tarihidi, o gün evde bekledik, gelmedi. Daha önce iki kere gözaltına alınmıştı, politik bir kimliği vardı. Daha önce sorgusuna girenler, bir daha elimize düşersen seni yaşatmayacağız, demişler. Önce karakollara ve hastanelere sorduk, gittiğimiz her yerde bizde yok cevabını aldık. Arayışımızın üçüncü ya da dördüncü gününde İnsan Hakları Derneği’ne başvurduk. O dönem, gözaltında kaybedilen insanlarla ilgili haberler okuyorduk, duyarlı bir aileydik. Sadece birkaç ay önce aynı mahallede oturduğumuz İsmail Bahçeci gözaltında kaybedilmişti, kaybetme politikasından haberdardık. Abim, İsmail’den sonra ortadan kaybolduğunda kaybedilebileceği aklımıza geldi. Daha önce kaybedilenlerin yakınları zaten arayışlarını sürdürmekteydi; biz de kaybedilen insanların aileleriyle birlikte bir kampanya düzenleyip bir yol arayabileceğimizi düşündük. Bilgin Ailesi, Güllünay Ailesi, Tepe Ailesi gibi üç dört aile bir araya geldik, Karakoç Ailesi sonradan dâhil oldu. Sadece Hasan’ı değil; tüm kayıplarımızı istiyoruz demeye başladık. Kampanyayı daha etkili olması için, Ankara ve İstanbul’da birkaç şehirden yürüttük. Sendika toplantılarından onlarca kişinin katıldığı mitinglere kadar her platformda kayıpları dile getiren kampanyalar düzenledik. Büyük bir duyarlılık oluştu. Abim yoktu, annem cezaevindeydi; ancak bir aile olarak mücadelemizi sürdürdük. Hasan bizim için her şeydi. 28 Mart’tan 15 Mayıs’a kadar bu arayış sürdü. 15 Mayıs’ta Adli Tıp Kurumu’nda kimsesiz bir şekilde oraya götürülen cesetlerin otopsilerini inceledik. O dosyalardan ayrı tutulan 3 kişi vardı, abim fark etti bunu, o dosyalardan birinde Hasan’ın fotoğrafları vardı. Gözaltına alındıktan beş gün sonra işkence edilmiş bedeni, Beykoz’da ormanlık bir alana atılmış. Altınşehir Kimsesizler Mezarlığı’na gömülmüş, oraya gittik. Hasan’ı mezar yerinde zor bulduk, çünkü o insanlar için

tek tek mezarlar yapılmamıştı. Üst üste gelişigüzel atılmış cesetlerle doluydu aslında o alan. Hasan'ı 19 Mayıs'ta oradan çıkardık ve Gazi Mezarlığı'nda kendi geleneklerimize göre defnettik” (Melek, Dernek Çalışanı, 42).

Görüldüğü gibi, protestonun ilk amacı kaybedilenleri sağ olarak bulmaktır. Yakınlarını sağ bulmak ve akıbetlerini öğrenmek isteyen aileler, bir araya gelerek kamusal bir mücadele başlatmışlardır. 27 Mayıs 1995 tarihinde, Galatasaray Lisesi'nin önünde kayıp yakını birkaç aile ve onlara destek veren bir grup insan hakları aktivisti sessizce oturmaya başlamıştır. Oturma eylemi biçiminde her hafta örgütlenen protesto eylemleri sivil itaatsiz bir felsefeyi benimsemektedir. İnsan hakları aktivisti Erkan Kayılı (2004, s. 350), eylemlerin başlatılması sürecini şu şekilde ifade etmektedir:

“Talep son derece yalın ve açık olmalıydı. Bizler, yani tek tek bireyler kayıpların son bulmasını, kaybedilenlerin akıbetlerinin ortaya çıkarılmasını, sorumluların bulunmasını talep etmeliydik. Burada kaybedilenin siyasal, dini inançları, etnik ve kültürel kökenleri önemli değildi. Hedef kaybedilme eyleminin kendisi olmalıydı. Protesto politik bir gösteri olarak tasarlanmamalıydı. Amaç, propaganda ve teşhir değildi. Bizler sonuç almaya girişmeliydik. Günün birinde kamu vicdanının harekete geçirilmesiyle yetkilileri açıklama yapmaya, kamuoyu baskısıyla görevlerini yapmaya ve giderek kaybedenlerin hareket alanını daraltmaya çalışmalıydık. Şiddeti dışlayan bir çıplak itaatsizlik göstererek, meşruiyetimizi, güvenliğimizi tehdit eden kayıpların sona erdirilmesi ve failerin bulunması talebinden almalydık.”

Görüldüğü üzere, sivil itaatsiz biçimde örgütlenen oturma eylemleri olabildiğince insanı eylemin içine katmak ve bunu toplumsal bir meşruiyete dayandırmak amacını gütmüştür. 1995 ve 1999 yılları arasında yoğun bir şekilde sürdürülen oturma eylemlerine gösterilen ilgi, süreç içerisinde yetkilileri rahatsız etmeye başlamıştır. İnsan hakları aktivisti Gönül, eylemlere yoğun ilgi olduğu dört yıllık süreci şu şekilde özetlemektedir:

“Nitekim 1995'te biz oturmaya başladığımızda güllük gülistanlık bir ortamda oturmadık. 1999'da oturuma ara verilmesi kararlaştırıldığında her hafta gözaltı ve müdahale oluyordu, gerçekten bir imkânsızlık hali oluşmuştu. Bir hafta aileler gidiyordu, bir hafta öğretmenler geliyordu, doktorlar geliyordu, avukatlar geliyordu. 500 kişi filan oluyorduk eylemlerde, devlet de yaka silmişti artık eylemlerden. Toplumsal destek ve duyarlılığın çok yoğun olduğu bir süreçti o” (Gönül, Avukat, 52).

1995-1999 tarihleri arasında eylemler kamuoyunda önemli bir gündem oluşturmayı başarmıştır. Süreç içerisinde, eylemlere müdahalenin artmasıyla birlikte, 1999 yılında eylemlere ara verilmiştir. İnsan hakları aktivisti Seher, eylemlere ara verilme sürecini şu sözleriyle aktarmaktadır:

“Bu anneler, 7 ay boyunca sistematik olarak dayak yediler, her hafta gözaltına alındılar. 1 günden 4 güne uzayan gözaltılar yaşadılar. Dayak yaraları iyileşmeden bir diğer hafta eylemlere gidiyorlardı. Ama vazgeçemediler. Aramızda kanser hastası, sara hastası, astım hastası anneler vardı mesela. Bizî gözaltına alıp otobüse bindirdiklerinde, camları kapatıp gaz bombaları atıyorlardı ki o zamanlarda gaz bombaları bu kadar yaygın da değildi. Bu insanlar için hayati risk vardı, buna rağmen ısrar ettiler. Yaşlı ve hastalar bir müddet ara versin, biz genç aktivistler devam ettirelim dedik. Bunu yaşlı anneler kabul etmediler, ya beraber devam ederiz ya da ara veririz dediler. Sizi yalnız bırakmamızı istemeyin dediler, bunun üzerine ara verdik” (Seher, Ekonomist, 55).

1995-1999 yılları arasındaki süreçte, esas amaç kayıpları sağ olarak bulmaktır. Bu süreçte, kamuoyunda büyük bir farkındalık yaratılmış ve kaybedilenlerin sayısı yıllar içerisinde giderek azalmıştır. Bu durum, dört senelik eylemlilik süreci açısından büyük bir kazanım olarak değerlendirilebilir. Nitekim kayıp yakını eylemci Melek'in aşağıdaki ifadeleri bu çıkarımı doğrulamaktadır:

"İsrarımız devam ettikçe gerek kamuoyu gerek dünya bizi duymaya başladıkça gözaltında kaybetme politikasını yavaş yavaş terk etmeye başladılar. 1994-1995 Mart arası 495 üzerinde insan kaybedilmişti. Sayı yıldan yıla azaldı ve 1999'da eylemlere ara verdiğimizde o sene kaybedilen sayısı sadece 9'du. Biz otururken insanlar kaybedilemedi aslında. Gözaltından çıkıp buraya gelen insanların bize şunları söylediğine tanğış; beni gözaltında kaybedeceklerdi, tüm hazırlıklarını ona göre yapmışlardı, senin anan da gider Cumartesi Annelerine katılır diyerek, beni gözaltında kaybetmediler. Bu büyük bir kazanım bizim hareketimiz açısından" (Melek, Dernek Çalışanı, 42).

10 yıllık aranın ardından, eylemlere tekrar başlandığı 2000'li yıllar kayıpları sağ bulma umudunun tükendiği, ancak onların kemiklerine ulaşmak ve faillerinin adil şekilde yargılanmasını sağlamak amacıyla oturma eylemlerinin sürdürüldüğü bir dönemdir. 2009 senesinde Ergenekon⁵ davaları kapsamında tutuklamaların başlaması, kayıp ailelerinde kaybedilme suçunun faillerinin cezalandırılabilceği yönünde bir umut yaratmıştır. O dönem İnsan Hakları Derneği bünyesinde avukatlık yapan ve eylemlerin tekrar başladığı süreci bizzat deneyimleyen Gönül, Ergenekon ve 2000'lerdeki aktivizmi şu sözleriyle ifade etmektedir:

"Ergenekon davası açıldı, iddianame ortaya çıktı. Orada, Ergenekon örgütünü insanlığa karşı suç işlemekle suçlayan ve gözaltında kaybetmeyi de insanlığa karşı suç kapsamında tanımlayan bir ifade vardı, savcı böyle bir tanım yapmış ve Ergenekon örgütü bunları bunları yaptı demişti ve orada adları geçen sanıklar yıllardır bizim kayıp eylemlerinde isimlerini saydığımız, kayıplarımızın failleri olduğunu bildiğimiz isimlerdi. Bunun üzerine Savcıya kayıp yakınlarının yargulamalara müdahil olması gerektiğine dair başvuruda bulduk ve bu suçlardan da yargılanmaları talebimizi açıkladık. Müdahillik taleplerimiz reddedildi ama biz son ana kadar sürdürdük ısrarımızı. Sürekli dilekçeler verdik ilgili yerlere, madem bu dosyaya müdahil etmiyorsunuz o zaman bu suçlardan ayrıca yargılayın dedik mesela. Ama bir cezasızlık politikasıyla karşılaştık, bu olayların içinde olan asker ve polisler hiçbir şekilde sorgulanmadılar. Ama biz son ana kadar ısrarımızı sürdürdük; yani bir gün o dosyalar arşivden çıksa bir bir olanları görünür kalmak açısından tarihe de bir not düşmüş olduk" (Gönül, Avukat, 52).

2009 yılında tekrar başlayan oturma eylemleri ile Cumartesi Anneleri kayıp yakınlarının eylemi olmanın yanı sıra artık tüm insan hakları taleplerinin dile getirildiği bir insan hakları hareketi görünümü kazanmıştır. Kayıp ailelerindeki bilinçlenme kayıp yakınlarının da birer insan hakları savunucusuna

⁵Ergenekon, Türkiye Cumhuriyeti'ni şiddet kullanarak ortadan kaldırmak maksadıyla kurulduğu iddia edilen bir örgüttür. Bu örgüte yönelik olarak, 2007 ve 2008 yılında suç dosyalarından oluşan iddianameler düzenlenmiş, 25 Mart 2009'da son iddianamenin de kabul edilmesi ve Ergenekon ana davası ile birleştirilmesiyle yargılama süreci başlamıştır. Bu iddianamelere göre, Ergenekon Terör örgütü, "derin devlet" adı altında kanlı eylemler düzenlemektedir. Bu kapsamda, Emekli Jandarma Komutanı Org. Şener Eruygur, Emekli 1. Ordu Komutanı Org. Hurşit Tolon, Cumhuriyet Gazetesi Ankara Temsilcisi Mustafa Balbay ve yüzlerce kişi gözaltına alınmıştır. Sonuç olarak, bu örgütün bir terör olayı ile bağlantısı ortaya çıkarılamamıştır. Yargılamalar ise, uzun tutukluluk süreleri ve cezaevindeki sağlıksız koşullar gibi gerekçelerle kamuoyunda sıklıkla eleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Öztürk, S. (2008). Belgelerle Ergenekon. İstanbul: Doğan Kitap.

dönüşmesini sağlamıştır. Galatasaray'a gelen kalabalığın içerisinde yer alan insanlara demokratik kitle örgütlerinden, meslek örgütlerinden, sendikalardan, insan hakları aktivistlerinden birçok katılım olmuş ve günümüzde hala sürdürülen eylemler Türkiye açısından önemli bir toplumsal muhalefet odağı haline gelmiştir. Kayıp yakını Handan, hareketin insan haklarının gelişimi açısından önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Ben eşim kaybedildikten sonra, İstanbul'a taşındım çocuklarımla beraber. Burada, İnsan Hakları Derneği'ne gittim. Sonraki süreçte, kayıp komisyonunda yer aldım ve derneğin aktif bir üyesi oldum. O dernekte yapılan çok onurlu bir mücadele vardı çünkü. Ben orada tüm insanlar için verilen mücadeleyi gördüm ve onun için ben de orada aktif olarak çalışmaya başladım. 21 senedir de ordayım. Benim için gerçekten sadece kayıplar mücadelesi değil; İHD'de verilen her mücadele çok onurludur. Çünkü bu ülkede ya da tüm dünyada herkesin yaşama hakkı vardır, herkes eşittir. Hiç kimsenin bir diğerine şu Türk'müş, yok Kürt'müş, Laz'müş, Çerkez'miş deme hakkı yok, tüm insanlar için mücadele etmek önemlidir” (Handan, Dernek Çalışanı, 52).

Benzer şekilde 2009 yılından sonra eylemlere destek vermeye çalışan aktivist Sevgi de, insan hakları mücadelesinin önemine değinmektedir.

“Tam bir insan hakları eylemi bu. Hiçbir dil, din, ırk, mezhep ayrımı, siyasi düşünce farkı gözetmeksizin yapılan bir eylem bu eylem. Bu eylemlerin meşruiyetiyle ilgili hiçbir şüphem ve inançsızlığım yok, kimseye de bu eylemlerle ilgili laf söyletmem. O zeminin insanlara vermem. Toplum bu konuda daha duyarlı olsa bu iş daha da önemli bir yerlere gelebilir diye düşünüyorum. 300., 400., 500., 600. haftalarda daha kalabalık oluyoruz mesela. Partililer de gelir, ancak partili kimliği ile oraya gelmez. İnsan olarak gelirler, bu eylemin bir insan hakları eylemi olduğunu bilerek gelirler. Her türlü gömleklerini çıkararak o alana girerler” (Sevgi, Emekli İşçi, 62).

Görüldüğü gibi, Cumartesi Anneleri Hareketi kayıpların aranması amacıyla yola çıkmış ve eylemlerin sürdürüldüğü uzun yıllar boyunca Türkiye insan hakları hareketinin en önemli bileşenlerinden birini oluşturmuştur. Elbette eylemlerin ana hedefi, kayıpların bulunması (sağ ya da kemiklerinin), akıbetlerinin açıklanması ve kaybedilmelerinden sorumlu olanların yargılanmasının sağlanmasıdır. Ancak eylemlerin, Türkiye'nin demokratikleşmesine ve muhalefetin barışçıl formlarının geliştirilmesine yönelik büyük bir katkı sunduğu da inkâr edilemez. Bu demokratikleşme süreci, meşru bir hak talebine dayanan toplumsal mücadelelerin nasıl örgütlenebileceği ile doğrudan ilgilidir. Buradan hareketle bir sonraki başlıkta, Cumartesi Anneleri Hareketinin 22 küsur yıllık süreç içerisinde toplumsal hafızada edindiği yer değerlendirilecektir.

Bir Bellek Çalışması Olarak Cumartesi Anneleri Hareketi: Son Kayıp Bulunana Kadar

Cem Kaptanoğlu (2011, s. 257), travmaya maruz kalan bir kişinin yaşadığı post-travmatik süreçte bireysel ve toplumsal iyileşmenin sağlanabilmesi için yüzleşme ve hesaplaşmanın kaçınılmaz olduğunu belirtir. Bu yüzleşmeler, kamusal olarak kolektif hafıza üzerinde onarıcı çalışmalarla sağlanabilir. Bu bağlamda, Cumartesi Anneleri Hareketinin bir yönüyle kayıp yakınlarının yaşadığı travmayı iyileştirici bir bellek çalışması niteliğinde olduğu söylenebilir. Bu politik hareket, yaşananlar unutulmasın ve unutturulmasın diye toplumsal bir yüzleşme sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, resmi hafızanın karşısında muhalif bir bellek inşa edilmesi amacı ön plana çıkmaktadır. İktidarın

sunduğu hakikat karşısında yeni bir hakikat rejimi inşa etmeye çalışan kolektif eylemler, hem bireysel hem de toplumsal bir iyileşme sağlamayı amaçlamaktadır.

Eylemlerin 1995 yılında başlayıp günümüze dek sürdürüldüğü düşünüldüğünde, bu eylemlerin en önemli amaçlarından birinin kayıpların toplumsal hafızada yer edinmesi olduğu söylenmelidir. İnsan hakları aktivisti Seher, oturma eylemlerinin toplumsal hafızadaki yerini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Aslında, Cumartesi Anneleri eylemleri toplumsal hafızanın inşasına bir katkıdır. Çünkü tarihi de toplumsal hafızayı da gücü elinde bulunduran, egemen olan yazır. Dolayısıyla, resmi hafızada ve resmi tarihte ezilenler yoktur. Onların uğradığı haksızlıklar, katliamlar yer almaz. Bu ülkenin en önemli sorunlarından biri ve bence en başta geleni toplumun hakikatlerden uzak ve yalanlarla yaşatılması. Biz şunu fark ettik, inkâr bu devletin çok önemli bir politikası. İnsanlar kaybedildiğinde başvuru yapıyorduk mesela; gelen cevaplar, -bizde yok, öyle biri gözaltına alınmadı- gibi inkâr cümleleriydi. Gittiğimiz her yerde bir inkârla karşılaşıyorduk. Oysa bu insanlar gözaltına polis ya da asker tarafından alınmıştı. Kayıp yakınlarının iddialarına verilen resmi cevaplar, devletin güvenlik güçlerini zan altında bırakmak ve örgüt talimatıyla hareket etmekte. İnkârı karşı hakikati yaşatma mücadelesi veriliyor burada. Türkiye’de çok fazla hak ihlalleri, katliamlar oldu; ancak hiçbir hak ihlali hafızada kayıplar kadar yer etmedi, yaşamadı. O da bu hareketin yüzündendir. Biz bu alana çıktığımızda, Türkiye’nin neresinde yaşayan insanlara sorarsanız sorun gözaltında kayıplar hakkında size verecekleri cevap bilmiyorum olurdu. Şu an çok farklı kesimlerden ve yerlerden insanlara bu soruyu sorarsanız Cumartesi Annelerinden mi bahsediyorsunuz cevabını alacaksınız. Bu hareket sayesinde, devlet artık gözaltında kaybetme suçunu reddedemez hale geldi; şu anda hiçbir devlet görevlisi çıkıp da siz iftira atıyorsunuz kaybetme diye bir şey olmadı diyemez mesela” (Seher, Ekonomist, 55).

Toplumsal hafızada kayıpların ve diğer insan hakkı ihlallerinin yer edinmesinin en önemli sonucu şüphesiz bu suçların bir daha yaşanmaması için çaba harcanmasına neden olmasıdır. Bir daha kimse kaybedilmesin diye kayıplarının anısını sürekli bellekte tutmak isteyen eylemciler, 22 yıllık süreçte bu konuda önemli bir yol kat etmişlerdir. Kayıp yakını eylemcilerden Ayla, anımsama ve anımsatmanın önemini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Ben bu anmaya gelmesem, kardeşimin anısını unutacaklar, ancak ben onun anısını yaşatmak istiyorum, unutulmasını istiyorum. Eylemlerin bir amacı da bu aslında, kayıpların anısını yaşatmak. Neden hatırlatılır bu, bir sonraki kuşaklar bunu yaşamasın diye. Benim abim 19 yaşında kaybedildi, başka 19 yaşında bir genç öldürülmesin diye örneğin. Toplumsal belleği canlı tutmaya çabalyoruz. Toplumlar tarihleriyle yüzleşmek zorunda. Örneğin, Amerika Kızılderi katliamıyla neden yüzleşti? Yüzleşiyor ki, geçmişle hesaplaşıyor ki, iyi bir gelecek kursun. Bu yüzleşme ve hesaplaşma olmadığında, bir sonraki katliamcı, faşist vs. bundan cesaret alıyor. O zaman diyor ki, falan kişi yargılanmadı, ben de yaparsam bir yaptırım olmayacak. Siz aslında, burada bu eylemleri yaparak gelecekte olabileceklerin önüne geçmiş oluyorsunuz, bu büyük bir kazanım. Belki sorumlular tek tek yargılanmayacak, ancak bütün olarak bir hükümet, bir devlet geçmişle hesaplaşmak zorunda. 90’lar eleştiriliyor; ancak bugün de onun bir devamını yaşıyoruz. Hesaplaşmalardan geri dönülünce, bir sonraki iktidarlar daha fiütursuz oluyor. Toplumsal bir barış sağlanamıyor. Bence bu eylemlerde hiçbir kırılma noktası olmayacak ve sürecek bu eylemler. Belki, bir sonraki iktidar daha demokrat bir iktidar olacak ve Cumartesi Anneleri bir toplumsal hesaplaşmanın yapılmasına vesile olacaklar. Bu çok önemli bir şey. Ben şu anda, Türkiye’de yapılan en önemli politik eylemliliğin Cumartesi Annelerinin eylemleri olduğunu düşünüyorum, en çok mevcut politik iktidarı zorlayabilecek eylem bu” (Ayla, Gazeteci, 42).

Bu eylemlerin önemli bir özelliği de kuşaklar arasında bir devamlılık sağlamasıdır. 1990'lı yıllardan 2000'lere gelinen süreçte, Galatasaray Meydanı'nda artık üç kuşaktan aktivistleri bir arada görebilmek mümkündür. İnsan hakları aktivisti Şebnem, eylemlerin kuşaktan kuşağa sürmesinin önemini şu sözleriyle ifade etmektedir:

“Ne yazık ki annelerimizi kaybediyoruz, birçok annemiz vefat etti. Çoğu çok yaşlandı yani. Çocuklar var şu anda annelerin çocukları, çocuklardan sonra üçüncü kuşak torunlar var, bizim amacımız bizden sonraki nesillerin de buraya gelip gidebilmesi. Mesela torunları artık getiriyoruz ki, küçüklükten aşına olsunlar onlar da gelsinler. Unutmayın ve unutturmayınlar, açılmasın bu meydan” (Şebnem, Stajyer Avukat, 23).

Görüldüğü üzere, hem eylemcilerin mücadeleyi sürdürme ısrarı hem kayıpların anısının kuşaktan kuşağa aktarılması hem de eylemlerin barışçıl protesto niteliği taşıması bu protestonun devamlılığını sağlayan önemli unsurlar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda, eylemciler kolektif eylemlerin son kayıp bulunana kadar devam ettirileceğinin önemle altını çizmektedirler.

Sonuç

Sevilen bir insanın kaybı, bir insanın yaşantısında önemli bir duygusal durum değişikliğine sebep olmaktadır. Bu kayıp, zorla kaybetme pratiğinde olduğu gibi olağan olmayan biçimde ve bir insan hakkı ihlali olarak yaşandığında travmatik bir duruma işaret etmektedir. Öyle ki, kaybedilme pratiğini deneyimleyen aileler olarak kayıp yakınlarının yaşamları geri döndürülemez bir biçimde dönüşüme uğramaktadır. Öncelikle ne olduğunu anlamaya çalışan ve tüm enerjilerini kayıplarını sağ bulmak üzere yoğunlaştıran aileler süreç içerisinde kayıplarının akıbetini öğrenememektedirler. Yine de, ölümü bir gerçeklik olarak kabul etmeyen kayıp yakınları, kayıplarının sağ olduğu umudunu korumaya çalışmaktadırlar.

Post-travmatik deneyim üzerine düşünüldüğünde, kaybedilme ilk olarak olağan biçimde yaşanamayan bir yasa dönüşmektedir. Bu evredeki acı, bireysel bir düzeyde deneyimlenmektedir. Daha sonra, ölümün yaşam hakkının ihlal edilerek gerçekleşmesi kişilerde öfkeye yol açmaktadır. Bu öfkeyle açığa çıkan duygusal deneyim, Cumartesi Anneleri Hareketi örneğinde olduğu gibi protesto etme bilincine evrilerek hak arama mücadelesine sebebiyet verebilmektedir. Bu evrede, kaybettiklerini kamusal alanda aramak isteyen kayıp yakınları bir protesto örgütlemektedirler. Bu protestonun birçok amacı vardır. Öncelikle eylemciler, kayıplarını sağ bulmak ve akıbetlerini öğrenmek istemektedirler. Sağ bulma umudunun tükendiği noktada ise, hiç değilse kemiklerini bulup bir mezar sahibi olmak yaslarını sağlıklı bir biçimde sonlandırmalarına katkı sunmak açısından önem kazanmaktadır. Buna ek olarak, bu politik ve aynı zamanda hukuki mücadele kaybetme suçunun sorumlusu olan failerin açığa çıkarılması için bir adalet mücadelesi yürütmektedir.

Bu amaçlarla yola çıkan kayıp yakınları ve onlara destek olan insan hakları aktivistleri, Galatasaray Meydanı'nda her hafta yaptıkları oturma eylemleri ile Türkiye'nin en uzun süren sivil itaatsizlik eylemini örgütlemişlerdir. Oturma eylemini de protesto için bir repertuar haline getiren eylemciler, muhalefetin barışçıl ve sessiz bir biçimde sergilenerek de ses getirebileceğini göstermektedirler. Bir kayıp yakınları hareketi olarak başlayıp insan hakları hareketine dönüşen

Cumartesi Anneleri Hareketi, bu yönüyle Türkiyeli toplumsal hareketlerin tarihinde özgün bir konum elde etmiştir.

Sonuç olarak, bu harekete angaje olan kayıp yakınları sıradan insanlardan politik aktivistlere dönüşmüşler; bunu da bireysel travmalarını kamusal alanda ortaya koydukları taleplerle birleştirerek yapmışlardır. Evden sokağa; yani özel alandan kamusal alana müdahil olan kayıp yakınları, yaşadıkları kişisel travmaların bireysel bir deneyim değil kamusal bir mesele teşkil ettiğini kamuoyuna bir oturma eylemi aracılığıyla duyurmuşlardır. 1995 yılından bu yana 22 küsur senelik süre boyunca Galatasaray Meydanı'ndan kamuoyuna seslenen protestocular, kendi bireysel dönüşümlerinin yanı sıra Türkiye'nin bir hukuk devleti niteliğini geliştirmesi ve demokratikleşme yönünde ilerlemesine de katkı sunmuşlardır. Böylelikle Cumartesi Anneleri Hareketi, hem eyleme angaje olan kayıp yakınların ve insan hakları aktivistlerinin gündelik yaşamlarının hem de toplumsal muhalefetin genel yapısal dinamiklerinin ve barışçıl protesto kültürünün dönüşmesine yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Agamben, G. (2013). *Kutsal insan, egemen iktidar ve çıplak hayat*. (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Alpkaya, G. (1995). "Kayıp"lar sorunu ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(3), 31-63.
- BM Zorla Kaybedilmeye Karşı Herkesin Korunmasına İlişkin Sözleşme. (2006). Erişim: 7 Haziran 2017, <http://humanrights.maltepe.edu.tr/sites/default/files/files/BÜTÜN%20KİŞİLERİN%20ZORLA%20KAYBEDİLMEYEN%20KORUNMASINA%20DAİR%20ULUSLARARASI%20SÖZLEŞME>. Pdf
- Daşlı, G. (2015). *Hakikatin ortaya çıkarılmasında toplumsal mücadele alanı: toplu mezarlar*. Erişim: 02 Nisan 2018, <http://www.ozgurlukcusol.com/gunes-dasli-hakikatinortaya-cikarilmasinda-toplumsal-mucadele-alani-toplu-mezarlar/>
- Elçi, T. (2009). Türkiye'de Gözaltında Kayıplar. *İnsan Hakları İçin Diyalog, Kayıplar Dosyası*, 91-98.
- Göral, Ö. S. (2016). Devlet Şiddetinden Arta Kalanlar: Kayıp, Yas ve Kamusal Sırlar. A. Uysal (Ed.), *İsyen, şiddet ve yas. 90'lar Türkiye'sine bakmak* (ss. 115-144). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Hakikat, Adalet ve Hafıza Merkezi (2013). *Konuşulmayan gerçek: zorla kaybetmeler raporu*. İstanbul: Anadolu Kültür Yayınları.
- Human Rights Watch (1993). *The Kurds of Turkey: killings, disappearances and torture report*. New York: Helsinki Watch Publishing.
- İstanbullu, K. (1986). *Gözaltında kaybolanlar*. İstanbul: Yalçın Yayınları.
- Kaptanoğlu, C. (2011). Bellek çalışması olarak toplumsal yas. Ö. Ağtaş ve B. Özdiç (Ed.). *Hakikat ve İnsan Hakları* (ss. 251-313). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kayılı, E. (2004). Çıplak itaatsizlik olarak Cumartesi Anneleri. M. Özbek (Ed.). *Kamusal Alan* (ss. 349-356). İstanbul: Hil Yayınları.
- Macek, I. (2014). *Engaging violence. trauma, memory and representation*. New York: Routledge Publishing.
- Opp, K. D. (2009). *Theories of political protest and social movements*. London: Routledge Publishing.
- Özmen, E. (2017). *Vazgeçemediklerinin toplamıdır insan*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öztürk, S. (2008). *Belgelerle Ergenekon*. İstanbul: Doğan Kitap.

- Şentürk, B. (2012). Bazılarının yası daha az tutulur: şiddet ve Kürt sorunu. *Praksis*, 28, 1-15.
- Şılar, O (2013). *Bitmeyen yas: faili meçhul kayıplara psikanalitik bakış*. Erişim: 7 Aralık 2017, <https://bianet.org/biamag/toplum/150814-bitmeyen-yas-faili-mechul-kayıplarapsikanalitik-bakis>
- Yılmaz, A. (2015). *Karanlık vardiya. 90'lı yılların politik arşivi*. İstanbul: Doğan Kitap.

MÜLAKATLAR

- Handan, Dernek Çalışanı, 52, İstanbul, 19.08.2017.
- Bahar, Sekreter, 34, İstanbul, 19.08.2017.
- Şebnem, Stajyer Avukat, 23, İstanbul, 19.08.2017.
- İnci, Emekli Öğretmen, 62, İstanbul, 19.08.2017.
- Hadiye, Ev Kadını, 71, İstanbul, 19.08.2017.
- Ayla, Gazeteci, 42, İstanbul, 26.08.2017.
- Fahriye, Ev Kadını, 50, İstanbul, 26.08.2017.
- Melek, Dernek Çalışanı, 42, İstanbul, 26.08.2017.
- Sevgi, Emekli İşçi, 62, İstanbul, 09.09.2017.
- Seher, Ekonomist, 55, İstanbul, 09.09.2017.
- Umut, Vakıf Çalışanı-Eğitimci, 58, İstanbul, 14.10.2017.
- Aylin, Kamu Çalışanı, 51, İstanbul, 14.10.2017.
- Işık, Bilgisayar Mühendisi, 30, İstanbul, 14.10.2017.
- Berfin, Öğrenci, 22, İstanbul, 21.10.2017.
- Gönül, Avukat, 52, İstanbul, 21.10.2017.